

ΛΟΓΕΪΟΝ LOGEION

Περιοδικό για το αρχαίο θέατρο
A Journal of Ancient Theatre

12

2022

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ / CONTENTS

IOANNIS M. KONSTANTAKOS Ancient Comedy and Iambic Poetry: Generic Relations and Character Depiction	1-45
ΜΙΧΑΛΗΣ ΚΑΡΔΑΜΙΤΣΗΣ Αίσχύλος, ἀναγνώστης τοῦ Ὀμήρου: Ἀπὸ τὴν ὀλολογὴ τῆς Εὐρύκλειας στὸ εἶχος τῆς Κλυταιμΐστρας	46-102
EDITH HALL Tragic Temporalities in Euripides' <i>Trojan Women</i>	103-117
DAVID KONSTAN Emotion and Abjection: Voices of Despair	118-126
ΑΓΙΣ ΜΑΡΙΝΗΣ Ἡ σκηνὴ τῆς Κασσάνδρας στις <i>Τρωάδες</i> : Τελετουργικὴ ἐπιτέλεση καὶ πολιτικὸ ὑπόβαθρο	127-150
C. W. MARSHALL Euripides' <i>Trojan Women</i> and the Stagecraft of Memory	151-180
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ι. ΧΑΣΚΗΣ Οἱ θηβαϊκοὶ μῦθοι στὴν τραγωδίᾳ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.	181-205
ANTONIS K. PETRIDES ἡμεῖς δ' ἴομεν: Menander and Sophocles in Intertextual Dialogue (<i>Dyskolos</i> and <i>Philoctetes</i>)	206-225
DIMITRIOS KANELLAKIS <i>Lysistrata</i> Against the Greek Military Junta	226-250
HALLIE REBECCA MARSHALL Tony Harrison's <i>The Common Chorus</i> and Dramatic Trilogies	251-272

ANTONIS K. PETRIDES <i>Euripides, The Trojan Women: A Comic</i> by Rosanna Bruno and Anne Carson. A Survey	273-305
EFIMIA D. KARAKANTZA <i>Antigone Goes to School: Georgina Kakoudaki's Production</i> of the Sophoclean Play (2014) for Teenage Audiences	306-324
Θ. Κ. ΣΤΕΦΑΝΟΠΟΥΛΟΣ Γρηγόρης Μ. Σηφάκης (1935 – 2023)	325-332

ΓΡΗΓΟΡΗΣ Μ. ΣΗΦΑΚΗΣ

(1935 - 2023)

Ο ΓΡΗΓΟΡΗΣ Μ. ΣΗΦΑΚΗΣ γεννήθηκε στο Ήρακλειο, τὸ 1935. Σπούδασε φιλολογία στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν καὶ κλασικὴ φιλολογία στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Λονδίνου, ὅπου ἀναγορεύτηκε διδάκτωρ, τὸ 1964. Σὲ ἡλικία 35 ἐτῶν, τὸ 1970, ἐκλέχτηκε ἑκτακτος καί, τρία χρόνια ἀργότερα, τακτικὸς καθηγητὴς τῆς Ἀρχαίας ἐλληνικῆς φιλολογίας στὴν εὐφήμως γνωστὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ἀφοῦ προηγουμένως εἶχε διδάξει ἐπὶ τριετία στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Καλιφόρνιας, ἀρχικὰ ὡς Ἐπισκέπτης λέκτωρ καὶ στὴ συνέχεια ὡς Associate Professor. Ἀπὸ τὸ 1992 ἕως τὴν ἀφυπηρέτησή του (2003) ὑπηρέτησε ὡς καθηγητὴς τῆς Ἀρχαίας ἐλληνικῆς λογοτεχνίας στὴν ἔδρα “Ἀλέξανδρος Ὁνάσης” στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Νέας Ὑόρκης. Εἶχε τιμητικὰ κληθεῖ ὡς “Ἐπισκέπτης ἐταῖρος” στὸ Κέντρο Ἀνθρωπιστικῶν Σπουδῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου τῆς Αὐστραλίας, στὴν Καμπέρα, καὶ ὡς “Ἐπισκέπτης καθηγητὴς” στὴν ἔδρα Webster τοῦ Πανεπιστημίου Stanford στὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες. Ἦταν “ἐταῖρος” τοῦ University College τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Λονδίνου, “ἐπίτιμο μέλος” τῆς Ἐταιρείας γιὰ τὴν Προώθηση τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν, ἐπίσης στὸ Λονδίνο, καὶ “διακεκριμένο μέλος” τοῦ Ἰδρύματος Τεχνολογίας καὶ Ἐρευνας τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης. Τοῦ εἶχε ἀπονεμηθεῖ ὁ τίτλος τοῦ ἐπίτιμου διδάκτορα ἀπὸ τὰ πανεπιστήμια Πατρῶν, Κύπρου καὶ Κρήτης.

Στὸ ἐπίκεντρο τοῦ ἐπιστημονικοῦ του ἐνδιαφέροντος βρισκόταν τὸ ἀρχαῖο θέατρο καὶ δράμα, ἰδίως ἢ ἀπὸ σκηνῆς διδασκαλία, οἱ πηγές τοῦ δράματος, ἢ ποιητικὴ τῆς τραγωδίας καὶ τῆς κωμωδίας καί, ἀπὸ τοὺς νεώτερους χρόνους, περιοχές τοῦ παραδοσιακοῦ πολιτισμοῦ ὅπως τὸ θέατρο σκιῶν καὶ κυρίως τὸ δημοτικὸ τραγούδι. Δημοσίευσε ἑννέα βιβλία (τὰ δύο τελευταῖα εἶναι συναγωγές μελετημάτων) καὶ πολλὰ —καὶ συνήθως ἐκτενῆ— ἄρθρα. (Ὁ Γρηγόρης Σηφάκης σπανίως ἔγραφε σημειώματα καὶ κριτικές. Κάποια ὥστόσο ἀπὸ αὐτὰ τὰ μονοσέλιδα ἢ δισέλιδα

σημειώματα που αξιοποιούν γραμματειακές και εικαστικές μαρτυρίες, είναι, στην κυριολεξία, έντυπωσιακά, ενώ οι λίγες κριτικές του αφορούν βιβλία σημαντικά και προδίδουν βαθιά γνώση των συγκεκριμένων θεμάτων — παράδειγμα ή κριτική του για το βιβλίο του Dover, *Η αριστοφανική κωμωδία*). Πέντε από τα βιβλία του — τρία γραμμένα στα αγγλικά και δύο στα ελληνικά — αναφέρονται στο αρχαίο θέατρο και δράμα, ειδικότερα στο ελληνιστικό θέατρο, στην τραγωδία, στην Αρχαία κωμωδία, στην *Ποιητική* του Αριστοτέλη και στα προβλήματα μετάφρασης του Αριστοφάνη. Από τα υπόλοιπα τέσσερα, ένα έχει ως αντικείμενο την παραδοσιακή δραματολογία του Καραγκιόζη, ένα την ποιητική του δημοτικού τραγουδιού, ένα, που το χαρακτηρίζει ο ίδιος “οίονει μουσικολογικό δοκίμιο”, τον Μπέλα Μπάρτοκ και ένα ζητήματα της παραδοσιακής ποίησης και της λαογραφίας.

Το πρώτο βιβλίο του Σηφάκη, που δημοσιεύτηκε στα αγγλικά το 1967 και επιγράφεται *Μελέτες για την ιστορία του δράματος κατά τους ελληνιστικούς χρόνους* (*Studies in the History of Hellenistic Drama*, The Athlone Press, Λονδίνο), απαρτίζεται από την αναθεωρημένη διδακτορική διατριβή του και δύο σημαντικά άρθρα, που είχαν δημοσιευτεί παλαιότερα και αναδημοσιεύονται ως επίμετρα. Βασιζόμενος πρωτίστως σε επιγραφικές και αρχαιολογικές μαρτυρίες, ο Σηφάκης παρακολουθεί την ένταξη στο πλαίσιο τοπικών έορτών θεατρική δραστηριότητα σε δύο κέντρα της ελληνιστικής εποχής, στη Δήλο και στους Δελφούς, από τον 3ο έως τον 1ο αι. π.Χ.

Τα θέματα που συζητούνται και τα συμπεράσματα που εξάγονται αφορούν πιο πολύ στο θέατρο και λιγότερο στο δράμα, κάτι άλλωστε που καθορίζεται και από το γεγονός ότι, με μία (άποκαλυπτική) εξαίρεση, δεν γνωρίζουμε ποιά έργα παίζονταν στα συγκεκριμένα θέατρα. Η συμβολή του Σηφάκη στη μελέτη των θεμάτων που τον απασχολούν είναι ουσιαστικότερη και μάς επιτρέπει να σχηματίσουμε ακριβέστερη και σφαιρικότερη εικόνα για τη θεατρική δραστηριότητα κατά τους ελληνιστικούς χρόνους. Απαριθμώ τα κυριότερα από τα θέματα αυτά: Η όργανωση των δραματικών αγώνων, η μορφή του θεατρικού οικοδομήματος, η εισαγωγή της υπερωψωμένης σκηνής και οι δυνατότητες επικοινωνίας της όρχηστρας με τη σκηνή, η σκηνογραφία, η εξέλιξη και ο ρόλος του χορού, η σημασία της μουσικής, ο κανόνας των τριών υποκριτών, οι συντεχνίες των λεγόμενων Διονυσιακών τεχνιτών, οι — συχνά ήγεμονικές — αμοιβές και τα προνόμια των καλλιτεχνών κ.ά.

Η υποδοχή που επιφύλαξε ή κριτική στο βιβλίο ήταν από ιδιαιτέρως έως άκρως θετική. Στην ουσία ο Σηφάκης καθιερώθηκε ως εξέχων

μελετητής του αρχαίου θεάτρου ήδη με τὸ πρῶτο του βιβλίου. Ἐγκωμιαστικές κριτικές δημοσιεύτηκαν ὄχι μόνο σὲ ἐγκυρότατα διεθνή περιοδικὰ ἀλλὰ καὶ σὲ ἐφημερίδες εὐρείας κυκλοφορίας, ὅπως οἱ *Sunday Times*, ἡ γερμανικὴ *Frankfurter Allgemeine Zeitung* καὶ *Τὸ Βῆμα*, παρὰ τὸ ὅτι πρόκειται γιὰ βιβλίο αὐστηρὰ ἐπιστημονικὸ μὲ ἐνίοτε δυσπρόσιτη ὀρολογία. Ἴσως τὸ πιὸ κολακευτικὸ σχόλιο γιὰ τὴ μελέτη αὐτὴ δὲν εἶναι οὔτε οἱ ἐγκωμιαστικές κριτικές τῶν ὁμοτέχνων οὔτε τὸ ὅτι τὸ βιβλίο, πενήντα τόσα χρόνια μετὰ τὴ δημοσίευσή του, παραμένει ἔργο ἀναφορᾶς, ἀλλὰ τὸ γεγονός ὅτι ἓνας συγγραφέας καὶ βαθὺς γνώστης τοῦ θεάτρου ὅπως ὁ Ἄγγελος Τερζάκης ἀφιέρωσε στὴν ἐφημερίδα *Τὸ Βῆμα* δύο ἐπιφυλλίδες —τότε πού, ὅπως θὰ θυμοῦνται οἱ παλαιότεροι, δημοσιεύονταν στὴν πρώτη σελίδα τῆς ἐφημερίδας— γιὰ νὰ παρουσιάσει ἀναλυτικὰ τὰ πορίσματα καὶ νὰ συζητήσει τὶς ἀπόψεις τοῦ ὅχι εὐρύτερα γνωστοῦ τότε Σηφάκη.

Τέσσερα χρόνια μετὰ τὸ πρῶτο, δημοσιεύεται τὸ δεύτερο βιβλίο τοῦ Σηφάκη —καὶ αὐτὸ γραμμένον στὰ ἀγγλικά— μὲ τὸν τίτλο *Παράβαση καὶ θηριομορφικοὶ χοροί: Συμβολὴ στὴν ἱστορία τῆς ἀττικῆς κωμωδίας* (*Parabasis and Animal Choruses: A Contribution to the History of Attic Comedy*, The Athlone Press, Λονδίνο 1971). Γιὰ τὴν ἀκρίβεια πρόκειται γιὰ ἓνα δίπτυχο βιβλίο, τὸ πρῶτο μέρος τοῦ ὁποίου ἀφιερώνεται στὴν παράβαση τῆς κωμωδίας καὶ τὸ δεύτερο σὲ ἀγγειογραφίες τοῦ β' μισοῦ τοῦ βου αἰώνα, στὶς ὁποῖες ἀπεικονίζονται θηριομορφικοὶ χοροί, δηλαδὴ χοροὶ ἀνδρῶν μεταμφιεσμένων σὲ ζῶα ἢ πουλιά, ἢ ἄνδρες (ὀπλίτες, ἱππεῖς) ποὺ ἱππεύουν δελφίνια, στρουθοκαμήλους ἢ ἄντρες μεταμφιεσμένους σὲ ἄλογα.

Ἡ μελέτη αὐτή, μέσα ἀπὸ συχνὰ κατεδαφιστικὴ κριτικὴ ποὺ ἀσκει σὲ παλαιότερες θεωρίες, ἐπιχειρεῖ νὰ ἀνατρέψει, σὲ πολλὰ ἐπίπεδα, ριζωμένες ἀπόψεις γιὰ τὴν Ἀρχαία κωμωδία, ἰδίως σὲ σχέση μὲ τὴν παράβαση καὶ τὶς ἀπαρχές τῆς κωμωδίας. Ἀναφέρω ἐνδεικτικῶς μερικὲς ἀπὸ τὶς αἰρετικές βασικὲς θέσεις ποὺ ὑποστηρίζονται στὸ βιβλίο: Ὁ ὅρος *παράβαση* δὲν σημαίνει πάροδος, ὅπως γίνεται συνήθως δεκτό, ἀλλὰ *παρέμβαση*. Ἡ λεγόμενη θεατρικὴ ψευδαίσθηση, ποὺ ὑποτίθεται ὅτι διακόπτεται στὴ διάρκεια τῆς παράβασης, ὅταν ὁ χορὸς ἀπευθύνεται στοὺς θεατὲς, χαρακτηρίζει τὸ νεότερο ρεαλιστικὸ θέατρο, εἶναι ὅμως ἄγνωστη στὸ ἀρχαῖο θέατρο, ποὺ εἶναι θέατρο συμβάσεων. Ἡ παράβαση μὲ τὴν ἑπταμερῆ ἢ τετραμερῆ δομῇ, ὅπως τὴ συναντᾶμε στὶς ἀριστοφανικές κωμωδίες τοῦ 5ου αἰώνα, δὲν ἀποτελεῖ τὴ μήτρα ἀπὸ τὴν ὁποία προῆλθε ἡ κωμωδία, ἀλλὰ εἶναι δημιούργημα τῶν κωμικῶν ποιητῶν τοῦ 5ου αἰώνα, ποὺ προϋποθέτει τὴν ἔνταξη ἀγώνων κωμωδίας στὰ Μεγάλα Διονύσια τὸ 486 π.Χ. ὅπως ἐπίσης καὶ τὸν *ἐπιρρηματικὸν ἀγῶνα*, τὸ ἄλλο βασικὸ συστατικὸ μέρος τῆς Ἀρχαίας κωμωδίας.

Τὸ πιὸ γοητευτικὸ στὸ βιβλίον αὐτὸ εἶναι ἡ προσπάθεια ποὺ γίνεται νὰ φωτιστοῦν τὰ κείμενα μὲ τὴ βοήθεια τῶν ἀγγειογραφικῶν καὶ οἱ ἀγγειογραφίες μὲ τὴ βοήθεια τῶν κειμένων, προσπάθεια ποὺ βασίζεται ἀφενὸς στὴ συστηματικὴ καὶ διεισδυτικὴ ἀνάλυση τῆς μορφῆς καὶ τῆς λειτουργίας τῆς παράβασης, ἀφετέρου στὴν προσεκτικὴ ἐξέταση τῶν ἀγγειογραφικῶν, ποὺ ὀδηγεῖ κάποτε σὲ ὀξυδερκεῖς παρατηρήσεις ἢ τουλάχιστον σὲ ἔλκυστικὲς εἰκασίες.

Ἐνδεικτικὸ γιὰ τὴν ποιότητα αὐτοῦ τοῦ ἐν πολλοῖς εἰκονοκλαστικοῦ βιβλίου εἶναι τὸ γεγονός ὅτι δὲν ἀπουσιάζει ἀπὸ καμία ἀξιοπρεπὴ βιβλιογραφία γιὰ τὴν Ἀρχαία κωμωδία καθὼς ἐπίσης καὶ τὸ ὅτι στὶς κριτικές, ἀκόμα καὶ ἐκείνοι ποὺ δὲν συμερίζονται κάποιες ἀπὸ τὶς ἀπόψεις ποὺ διατυπώνονται, χρησιμοποιοῦν χαρακτηρισμοὺς ὅπως “ἐξαιρετικὸ”, “σημαντικὸ”, “ἐρεθιστικὸ” ἢ κάνουν λόγο γιὰ βιβλίον ποὺ κανεὶς μελετητῆς δὲν θὰ μπορεῖ νὰ παρακάμψει.

Τὸ 1973 δημοσιεύεται τὸ προγραμματικὸ δοκίμιον μὲ τὸν τίτλον “Ὁ παραδοσιακὸς χαρακτήρας τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς λογοτεχνίας καὶ τέχνης”, στὸ ὁποῖον κωδικοποιοῦνται καὶ ἐκτίθενται συστηματικὰ οἱ ἀπόψεις τοῦ Σηφάκη γιὰ τὴν παραδοσιακότητα τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς λογοτεχνίας καὶ τέχνης — ἡ παραδοσιακότητα εἶναι ἔννοια εὐρύτερη ἀπὸ τὴν προφορικότητα καὶ “ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἐκάστοτε συλλογικὴ ἀντίληψη καὶ ἐρμηνεία ποὺ ἐπικρατεῖ σὲ μιὰ κοινωνία”.

Δὲν θὰ ἀποτελοῦσε ἴσως ὑπερβολικὴ ἀπλούστευση, ἂν ἔλεγα ὅτι τὸν Σηφάκη, σχεδὸν σὲ ὅλα του τὰ δημοσιεύματα (βιβλία καὶ ἄρθρα), τὸν ἀπασχόλησαν πρωτίστως δύο πράγματα: ἡ παραδοσιακότητα καὶ ἡ ποιητικὴ, κυρίως ἡ ποιητικὴ τῆς Ἀρχαίας κωμωδίας, τῆς τραγωδίας καὶ τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ.

Στὸ μικρὸ βιβλίον γιὰ τὰ *Προβλήματα μετάφρασης τοῦ Ἀριστοφάνη* (Στιγμὴ, Ἀθήνα 1980), ὁ Σηφάκης, συνδυάζοντας τὴν ἄριστη γνώση τῆς ἀριστοφανικῆς κωμωδίας μὲ διδάγματα τῆς θεωρητικῆς γλωσσολογίας καὶ τῆς μεταφρασεολογίας, περιγράφει μὲ ἐγκυρότητα τὶς (συχνὰ ἀνυπέρβλητες) δυσκολίες ποὺ ἀντιμετωπίζει ὁ μεταφραστὴς τοῦ Ἀριστοφάνη καὶ κρίνει συγκεκριμένως νεοελληνικὲς μεταφράσεις.

Στὴν *Ποιητικὴ* τοῦ Ἀριστοτέλη εἶναι ἀφιερωμένο τὸ βιβλίον *Aristotle on the Function of Tragic Poetry* (Πανεπιστημιακὲς Ἐκδόσεις Κρήτης, Ρέθυμνο 2001). Στὰ ἑπτὰ κεφάλαια καὶ τὰ τρία ἐπίμετρα τοῦ βιβλίου ὁ Σηφάκης, ἀφοῦ τονίσει στὴν ἀρχὴ τὸν ἀπτικὸν χαρακτήρα τῆς ἀρχαίας τραγωδίας καὶ συσχετίζει τὰ κατ’ Ἀριστοτέλη καθολικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ποίησης μὲ τὶς συλλογικὲς πίστεις μιᾶς παραδοσιακῆς κοινωνίας, ὅπως ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ, διατυπώνει τὶς ἀπόψεις του γιὰ τρία

κυρίως ζητήματα τῆς *Ποιητικῆς*: Πρῶτον, ἐρμηνεύει τὸ θεμελιώδους σημασίας χωρίο τοῦ 4ου κεφαλαίου, στὸ ὁποῖο ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρεται στὴ “μάθησις” καὶ στὴν ἐπακόλουθη ἡδονὴ πὺ παραγάγεται ἀπὸ ἓνα μιμητικὸ ἔργο τέχνης. Δεύτερον, θίγει τὸ ζήτημα τῆς σημασίας πὺ ἀποδίδεται στὴ μουσικὴ καὶ ὑποστηρίζει μὲ βαρύνοντα ἐπιχειρήματα ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης καθόλου δὲν ὑποτιμᾷ τὸν ρόλο τῆς μουσικῆς στὴν τραγωδία, παρὰ τὸν χαρακτηρισμὸ τῆς ὡς ἡδύσματος. Τρίτον, πραγματεύεται ἐκτενῶς τὸ πολυσυζητημένο πρόβλημα τῆς σημασίας τοῦ ὄρου *κάθαρσις* στὸν ὀρισμὸ τῆς τραγωδίας. Χαρακτηριστικὸ τῆς εὐρύτητος τῶν ἐνδιαφερόντων τοῦ Σηφάκη εἶναι ὅτι συσχετίζει ἐδῶ τὶς ἀριστοτελικὲς ἀντιλήψεις γιὰ τὰ συναισθήματα μὲ τὰ πρόσφατα συμπεράσματα τῆς νευροβιολογίας γιὰ τὴ σχέση τῶν συναισθημάτων μὲ τὴν ἱκανότητα λογικῆς κρίσης καὶ λήψης ἀποφάσεων.

Ὅσοι εἶναι ἐξοικειωμένοι μὲ τὴν *Ποιητικὴ* τοῦ Ἀριστοτέλη γνωρίζουν ὅτι δὲν πρόκειται μόνον γιὰ ἓνα ἀπὸ τὰ μεῖζονα θεωρητικὰ ἔργα ὅλων τῶν ἐποχῶν, ἀλλὰ καὶ γιὰ ἔργο πὺ παρουσιάζει πολὺ μεγάλα καὶ δύσκολα προβλήματα ἐρμηνείας. Καὶ στὴν περίπτωση αὐτὴ ὅμως ὁ Σηφάκης δὲν ἐπαναλαμβάνει γνωστὰ πράγματα, ἀλλὰ διατυπώνει προσωπικὲς καὶ αἰρετικὲς — καὶ πάντως πρωτότυπες καὶ γόνιμες — ἀπόψεις, ἰδιαίτερα σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴ σημασία τῆς μουσικῆς καὶ τῆς παράστασης. Ἐνδεικτικὸ εἶναι τὸ συμπέρασμα πὺ διατυπώνει στὴν πολυσέλιδη κριτικὴ του γιὰ τὸ βιβλίον τοῦ Σηφάκη ἓνας ἀπὸ τοὺς σημαντικότερους μελετητὲς τῆς *Ποιητικῆς* διεθνῶς, ὁ Malcolm Heath (*Hermathena* 172 [2002] 91): “κάθε ἀπροκατάληπτος ἀναγνώστης πρέπει νὰ εἶναι εὐγνώμων στὸν συγγραφέα, γιατί παρέχει τὴν εὐκαιρίαν νὰ δοκιμαστοῦν νέες προσεγγίσεις τοῦ κειμένου”.

Τὸ βιβλίον *Ἡ παραδοσιακὴ δραματολογία τοῦ Καραγκιόζη* (Στιγμὴ, Ἀθήνα 1984) εἶναι μιὰ συναρπαστικὴ ἀνάλυση τοῦ μηχανισμοῦ κατασκευῆς τῶν ἔργων τοῦ θεάτρου σκιῶν καὶ μιὰ πειστικὸτατὴ ἐξήγηση γιὰ τὸ πῶς ὁ Μεγαλέξανδρος ἀναδείχθηκε σὲ σημαντικὸ ἥρωα τοῦ θεάτρου σκιῶν.

Στὸ βιβλίον του μὲ τὸν τίτλον *Γιὰ μιὰ ποιητικὴ τοῦ ἑλληνικοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ* (Πανεπιστημιακὲς Ἐκδόσεις Κρήτης, Ρέθυμνο 1988) ὁ Σηφάκης ἐπιχειρεῖ, κατὰ τὸ ἀριστοτελικὸ πρότυπον, “νὰ ἐπισημάνει, νὰ διατυπώσει καὶ νὰ περιγράψει τοὺς κανόνες καὶ τὴ διαδικασία παραγωγῆς καὶ δημιουργίας, ἢ κατασκευῆς καὶ ‘ποίησις’, τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ” (σ. 11). Ἐκκινώντας ἀπὸ τὴ θεώρηση τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ ὡς συστήματος ἐπικοινωνίας ἀντίστοιχου μὲ τὴ γλώσσα ἀλλὰ καὶ ὡς παραδοσιακῆς προφορικῆς δημιουργίας πὺ στηρίζεται σὲ ἓναν μηχανισμό

ποιητικού αὐτοσχεδιασμοῦ, συνδυάζει ἐξαιρετικὰ γόνιμα τὸ ἐννοιολογικὸ ὄπλοστάσιο τῆς θεωρητικῆς (κυρίως δομικῆς) γλωσσολογίας μὲ τὰ πορίσματα τῆς νεότερης ἔρευνας γιὰ τὴν προφορικὴ σύνθεση (oral composition), ὅπως εἶναι γνωστὰ κυρίως ἀπὸ τὴν ἔρευνα τῆς ὁμηρικῆς ἀλλὰ καὶ τῆς σερβοκροατικῆς ἐπικῆς ποίησης. Ὁ Σηφάκης εἰσάγει στὴ μελέτη του αὐτὴ ἐξαιρετικὰ γόνιμες ἔννοιες, ὅπως εἶναι, ἐπὶ παραδείγματι, ἡ ‘δημιουργικότητα’ (ἐννοούμενη ὅπως στὴν παραγωγή τῆς γλώσσας) καὶ τὸ ‘χνάρι’ (pattern), καὶ καθιστᾷ πρώτη φορά κατανοητὸ στὸ σύνολό του τὸν μηχανισμό παραγωγῆς, ἀναπαραγωγῆς καὶ αὐτοσχεδιασμοῦ στὴ λαϊκὴ ποίηση. Καὶ στὴ μελέτη αὐτὴ εἶναι ἐντυπωσιακὸς ὁ συγκερασμὸς τῆς θεωρητικῆς σκέψης μὲ τὴ γνώση τοῦ συγκεκριμένου, ὅπως ἐπίσης ὁ πρωτότυπος συνδυασμὸς γνώσεων ἀπὸ τὸν χῶρο τῆς γλωσσολογίας, τῆς φιλολογίας καὶ τῆς μουσικῆς, ἀλλὰ, προπαντός, ἡ ἐμπνευσμένη χρῆση ὅλων αὐτῶν τῶν στοιχείων γιὰ τὴν οὐσιαστικὴ κατανόηση ἐνὸς καλλιτεχνικοῦ φαινομένου. Πρόκειται γιὰ μιὰ λαμπρὴ μονογραφία.

Ἀπὸ τὰ πολὺ σημαντικὰ ἄρθρα του ἀναφέρω ἐνδεικτικῶς τὸ ἄρθρο “Κωμικοὶ ὕμνοι καὶ ἰθύφαλλοι” (1975), ποὺ συμπληρώνει τὸ βιβλίο γιὰ τὴν παράβαση, τὰ δίδυμα ἄρθρα γιὰ τὰ παιδιά στὴν τραγωδία καὶ στὴν κωμωδία (1979), ποὺ ὑπερβαίνουν τὸν ὀρίζοντα τοῦ τίτλου καὶ συνιστοῦν μείζονες συμβολές, τὸ ρηξικέλευθο ἄρθρο μὲ τὸν προκλητικὸ τίτλο “Ὁ κανόνας τοῦ ἐνὸς ὑποκριτῆ” (1995) καὶ τὸ ἄρθρο γιὰ τὴν ἀφηγηματικὴ δομὴ τῶν κωμωδιῶν τοῦ Ἀριστοφάνη (1994).

Τὰ δύο τελευταῖα βιβλία τοῦ Γρηγόρη Σηφάκη εἶναι συναγωγές μελετημάτων. Στὸ πρῶτο (*Μελέτες γιὰ τὸ ἀρχαῖο θέατρο*, Πανεπιστημιακὸς Ἐκδόσεις Κρήτης, Ρέθυμνο 2007) συγκεντρώνονται, μεταφρασμένα στὰ ἑλληνικὰ ὅσα εἶχαν ἀρχικὰ δημοσιευτεῖ στὰ ἀγγλικά, ἐννέα μελετήματα γιὰ τὸ ἀρχαῖο θέατρο. Κάποια ἀπὸ αὐτὰ εἶναι περισπούδαστα ἄρθρα γιὰ κεφαλαιώδους σημασίας ζητήματα τοῦ ἀρχαίου θεάτρου καὶ συνιστοῦν μείζονες συμβολές καὶ χαρακτηριστικὰ δείγματα τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο προσέγγιζε τὸ ἀρχαῖο θέατρο ὁ Σηφάκης. Στὸ δεύτερο βιβλίο (*Ζητήματα ποιητικῆς, φιλολογίας καὶ λαογραφίας*, Κίχλη, Ἀθήνα 2016) περιλαμβάνονται ἔνδεκα μελετήματα, ὀκτὼ δημοσιευμένα καὶ τρία ἀδημοσίευτα. Τὰ ὀκτὼ πρῶτα μελετήματα τοῦ βιβλίου ἀφοροῦν τὴν παραδοσιακὴ ποίηση καὶ συγκεκριμένα τὴ μελέτη τοῦ λογοτυπικοῦ ὕφους τῆς μεσαιωνικῆς δημῶδους ποίησης, τὰ ἄλλα τρία ἀναφέρονται στὴν ἐξέλιξη τῶν λαογραφικῶν σπουδῶν στὴν Ἑλλάδα, στὶς σχέσεις τῆς λαογραφίας μὲ ὅμορες ἐπιστῆμες (ἱστορία, ἀνθρωπολογία) καὶ στὶς θεωρίες γιὰ τὴ λαογραφία.

Χωρίς διάθεση να υποτιμήσουμε τὸ ἔργο ἄλλων ἐπιστημόνων, θὰ μπορούσαμε χωρίς ὑπερβολὴ νὰ ποῦμε ὅτι ὁ Γρηγόρης Σηφάκης, μὲ τὴν ἀδιάλειπτη καὶ γόνιμη παρουσία του στὸν ἐπιστημονικὸ στίβο ἐπὶ 50 καὶ πλέον χρόνια, παραμένει διεθνῶς ὁ πιὸ γνωστὸς Ἑλληνας μελετητὴς τοῦ ἀρχαίου θεάτρου. Τὰ βιβλία του, τὰ ὁποῖα ἄλλοτε καλύπτουν μὲ τρόπο ὑποδειγματικὸ οὐσιαστικὰ κενὰ τῆς ἔρευνας καὶ ἄλλοτε πραγματεύονται μὲ τρόπο πρωτότυπο πολυσυζητημένα ἀλλὰ ἀμφιλεγόμενα μείζονα ζητήματα τοῦ ἀρχαίου δράματος καὶ θεάτρου, ἔχουν καταστῆ βασικὰ ἔργα ἀναφορᾶς, καὶ μάλιστα παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι συχνὰ οἱ ἀπόψεις του εἶναι ρηξικέλευθες ἢ καὶ αἰρετικές. Πρωτότυπες καὶ ρηξικέλευθες εἶναι κατὰ κανόνα καὶ οἱ θέσεις ποὺ ὑποστηρίζονται στὰ βασικὰ ἄρθρα τοῦ Σηφάκη, τὰ ὁποῖα, ὅπως καὶ τὰ βιβλία του ἀρκετὲς φορὲς ἀμφισβητοῦν παραδοχῆς ποὺ θεωροῦνταν λίγο πολὺ ἀκλόνητες. Στὸ ἴδιο ὑψηλὸ ἐπιστημονικὸ ἐπίπεδο κινοῦνται καὶ τὰ βιβλία ποὺ πραγματεύονται θέματα ἔξω ἀπὸ τὸν χῶρο τῆς κλασικῆς φιλολογίας. Αὐτὸ ἰσχύει τόσο γιὰ τὴν πρωτοποριακὴ μελέτη γιὰ τὴν παραδοσιακὴ δραματολογία τοῦ καραγκιόζη ὅσο καὶ γιὰ τὸ θεμελιῶδες ἔργο του γιὰ τὴν ποιητικὴ του δημοτικοῦ τραγουδιοῦ.

Χαρακτηριστικὸ τοῦ Σηφάκη ὡς ἐπιστήμονα ἦταν ὅτι ἐκκينوῦσε ἀπὸ μιὰ συγκροτημένη, γενικὴ ἀντίληψη γιὰ τὸν χαρακτήρα τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς λογοτεχνίας, ὅτι καταπιανόταν μὲ μεγάλα θέματα, ὅτι δὲν ἐγκλωβιζόταν στὰ στενῶς ἐνοούμενα ὅρια τῆς κλασικῆς φιλολογίας, ὅτι συνδύαζε τὴ φιλολογικὴ ἐγκράτεια μὲ ἀξιοληυτὴ ἀρχαιολογικὴ γνώση καὶ θεωρητικὴ συγκρότηση, ὅτι ἀξιοποιοῦσε κεκτημένα τῆς κλασικῆς φιλολογίας γιὰ τὴ μελέτη τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ καί, τέλος, ὅτι ἐκμεταλλεῖτο τὰ διδάγματα τῆς θεωρητικῆς γλωσσολογίας, ἰδίως τοῦ δομισμού, γιὰ νὰ μελετήσῃ τὴν παραδοσιακὴν δραματολογία τοῦ καραγκιόζη ἢ νὰ ἀναλύσῃ τὴν ἀφηγηματικὴ δομὴ τῶν κωμωδιῶν τοῦ Ἀριστοφάνη.

Ὡστόσο ὁ Σηφάκης δὲν ἦταν μόνον ἓνας ἐπιστήμονας ὑψηλοῦ κύρους μὲ διεθνῆ ἀκτινοβολία. Εἶχε ἀπὸ νωρὴς διαμορφωμένη ἀποψη, εἶχε, ὅπως λέμε, ὄραμα γιὰ τὸ πῶς πρέπει νὰ εἶναι ἓνα σύγχρονο πανεπιστήμιο. Ἔτσι, ὅταν στὶς ἀρχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ '80 τοῦ δόθηκε ἡ δυνατότητα ἀπὸ τὴ θέση τοῦ προέδρου τῆς Διοικουσᾶς Ἐπιτροπῆς τοῦ νεοπαγοῦς Πανεπιστημίου Κρήτης νὰ ἀποφασίσῃ, ἔχοντας στὸ πλευρὸ του πλειάδα διακεκριμένων ἐπιστημόνων ἀπὸ τὶς θεωρητικὲς καὶ τὶς θετικὲς ἐπιστῆμες, γιὰ τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης, μὲ δική του πρωτοβουλία, συμμετοχὴ ἢ ἐνθάρρυνση ἐλήφθησαν ἀποφάσεις ποῦ σφράγισαν τὴν ἐξέλιξη τοῦ συγκεκριμένου πανεπιστημίου, δίνοντάς

του πρωτόγνωρη δυναμική και πρωτοποριακό για την εποχή εκείνη χαρακτηριστήρα. Για να περιοριστώ στις ανθρωπιστικές επιστῆμες, αναφέρω ότι στις αρχές τῆς δεκαετίας τοῦ '80 δὲν ἦταν καθόλου αὐτονόητο ὅτι σὲ μιὰ ἐλληνικὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ θὰ ὑπάρχουν θέσεις Τουρκολογίας, Ἀραβικῶν Σπουδῶν, Ἀφρικανικῶν Σπουδῶν, Τομέας Ἱστορίας τῆς Τέχνης ἢ — κάτι ποὺ ἔχει ἰδιαίτερη σημασία γιὰ τὶς θεατρικὲς σπουδὲς — ὁ πρῶτος ἐν Ἑλλάδι Τομέας Θεατρολογίας καὶ Μουσικολογίας.

Παράλληλα μὲ τὶς ἀποφάσεις αὐτές, ποὺ ἀφοροῦσαν κυρίως στὸ περιεχόμενο τῶν σπουδῶν, ἐλήφθησαν καὶ ἀποφάσεις γιὰ θέματα συμπληρωματικά, ζωτικῆς ὅμως σημασίας γιὰ τὴν εὐδοκίμηση τοῦ νέου πανεπιστημίου. Αναφέρομαι πρωτίστως στὴ σπουδαία, καὶ σὲ ὀρισμένους τομεῖς μοναδική, βιβλιοθήκη τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης (ἢ ὅποια ἴσως δὲν θὰ ἦταν αὐτὸ ποὺ εἶναι, ἂν δὲν εἶχαν γίνεи συγκεκριμένες ἐνέργειες τότε), καθὼς ἐπίσης στὴν ἴδρυση τοῦ Ἰνστιτούτου Μεσογειακῶν Σπουδῶν, ποὺ ἔδωσε τὴ δυνατότητα διεξαγωγῆς μακρόχρονης ἔρευνας, μετὰξὺ ἄλλων καὶ γιὰ τὸ Νεοελληνικὸ Θέατρο, καὶ στὴν εὐστοχὴ ἀπόφαση νὰ ἀξιοποιηθεῖ δωρεὰ τῶν Κρητῶν τῆς Ἀμερικῆς, προκειμένου νὰ ἰδρυθοῦν οἱ Πανεπιστημιακὲς Ἐκδόσεις Κρήτης, ποὺ σήμερὰ ἔχουν κερδίσει ἐπαξίως εὐρεία ἀναγνώριση.

Τὸ ἀδιάπτωτο ἐνδιαφέρον του γιὰ τὴν εὐδοκίμηση τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης τὸν ὦθησε, πολλὰ χρόνια ἀργότερα, νὰ ἀναλάβει, ὅταν τοῦ ζητήθηκε σὲ δύσκολες μέρες γιὰ τὸ πανεπιστήμιο, πρόεδρος τοῦ Συμβουλίου τοῦ Ἰδρύματος καὶ νὰ προσπαθήσει νὰ τὸ διαφυλάξει ἀπὸ κλυδωνισμούς.

Ἡ παλαιότερη ἀπόφαση τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης νὰ τιμῆσει τὸν Γρηγόρη Σηφάκη μὲ τὸ χρυσὸ μετάλλιο τοῦ πανεπιστημίου, ὅπως καὶ ἡ πρόσφατη ἀπόφαση, ποὺ ἐλήφθη μὲ τὸ ἄγγελμα τοῦ θανάτου του, νὰ δοθεῖ τιμητικὰ τὸ ὄνομά του στὴν αἴθουσα συνεδριάσεων τῆς Συγκλήτου, μὲ δεδομένη τὴ μεγάλη προσφορὰ τοῦ ἐκλιπόντος, δὲν εἶναι τυπικὲς χειρονομίες τιμῆς, ἀλλὰ ἀποτελοῦν οὐσιαστικὴ ἀναγνώριση ἀπὸ ἓνα Ἰδρυμα ποὺ δείχνει, καὶ μὲ τὶς ἀποφάσεις του αὐτές, τὴν αὐτοσυνειδησία του.

ΛΟΓΕΙΟΝ Στο περιοδικό δημοσιεύονται πρωτότυπες επιστημονικές εργασίες, οι οποίες αναφέρονται σε όλες τις όψεις του αρχαίου ελληνικού και ρωμαϊκού θεάτρου και δράματος, στην πρόσληψή του από το νεότερο θέατρο, τη λογοτεχνία, τον κινηματογράφο και τις άλλες τέχνες, καθώς και στη σύγκρισή του με το θέατρο άλλων περιόδων και γεωγραφικών περιοχών.

LOGEION *A Journal of Ancient Theatre* publishes original scholarly articles on every aspect of ancient Greek and Roman theatre and drama, including its reception in modern theatre, literature, cinema and the other art forms and media, as well as its relation to the theatre of other periods and geographical regions.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ / CONTENTS

ΙΟΑΝΝΙΣ Μ. ΚΟΝΣΤΑΝΤΑΚΟΣ

Ancient Comedy and Iambic Poetry:
Generic Relations and Character Depiction

ΜΙΧΑΛΗΣ ΚΑΡΔΑΜΙΤΣΗΣ

Αίσχυλος, άναγνώστης του Όμηρου:
Άπό τήν όλολυγή τής Εύρύκλειας
στο έυχος τής Κλυταιμήστρας

EDITH HALL

Tragic Temporalities in Euripides' *Trojan Women*

DAVID KONSTAN

Emotion and Abjection: Voices of Despair

ΑΓΙΣ ΜΑΡΙΝΗΣ

Η σκηνή της Κασσάνδρας στις *Τρωάδες*:
Τελετουργική επίτευση και πολιτικό υπόβαθρο

C. W. MARSHALL

Euripides' *Trojan Women* and the Stagecraft
of Memory

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ι. ΧΑΣΚΗΣ

Οι θηβαϊκοί μύθοι στην τραγωδία
του 4ου αι. π.Χ.

ANTONIS K. PETRIDES

ήμεϊς δ' ἴωμεν: Menander and Sophocles in
Intertextual Dialogue (*Dyskolos* and *Philoctetes*)

DIMITRIOS KANELLAKIS

Lysistrata Against the Greek Military Junta

HALLIE REBECCA MARSHALL

Tony Harrison's *The Common Chorus*
and Dramatic Trilogies

ANTONIS K. PETRIDES

Euripides, The Trojan Women: A Comic by
Rosanna Bruno and Anne Carson. A Survey

EFIMIA D. KARAKANTZA

Antigone Goes to School: Georgina Kakoudaki's
Production of the Sophoclean Play (2014)
for Teenage Audiences

ΘΕΟΔΩΡΟΣ Κ. ΣΤΕΦΑΝΟΠΟΥΛΟΣ

Γρηγόρης Μ. Σηφάκης (1935 – 2023)